

NOGAY ATASÖZLERİ'NDEN BİR KAÇ ÖRNEK *

Saadet ÇAĞATAY

Şu Atasözleri Kıpçak lehçeleri gurubuna giren nogayca'nın bir çok dil özelliklerini göstermektedirler. Nogayca memleketimizde tanınmayan bir Türk lehçesi olduğundan, sunduğumuz örneklerin okuyucuya onun hakkında az çok bir bilgi verebileceğini umuyoruz.

Her türlü sözcüğe göre ayrı bir sanat kullanan, halk edebiyatı mahsullerinden olan bu Atasözleri, sözcük oyunu, tezatlar ve alliteration bakımından dikkati çekicidirler. Meselâ 11. Atasözündeki *şaban* 'koşan' sözcüğü bundan sonra gelen yardımcı cümlelerin teşbihi için verilen *caman*'a tam kafiyeli bir şekilde, bu lehçede umumi olan -kan partisipi dahi yumuşatılarak -an şeklinde söylenmiştir ki, nogayca'nın dil kaidelerine aykırıdır. Alliterationlar ise her türlü ses ve ekleri hem hecede hem de son seslerde, hatta bazı yabancı sözcükleri bile, yaklaştırmışlardır. Meselâ 7. Atasözünde *sirpaş* sözcüğü *sirpas* şeklinde *yoldas*'a benzetilmiştir.

Bu Atasözleri tabiat insanı olan Nogayların kendi iç hayatını aksettirmektedir. Bunların şu veya bu tarzda (yerine göre) her lehçede benzeri olabilir; böylece karşılaştırma imkânlarını sağlar. Buraya alınmış olanlar, özellikle fazilet anlamını, iyilik ve kötülüğü ayırt etmeğe davet eden, hiç bir zaman ve devirle hudutlanmamış olan, ebedî ve ezeli halk hikmetlerinin derinliklerini açıklamaktadırlar.

- 1 — er gâznası eski söz, er şırağı eki köz
— yaşıdıñ tüsi kün bolur, camandıñ tüsi kön bolur
— yaşıdıñ catlığı yok, camandıñ özligi yok
— yaşı cat bosa da özdey, caman öz bosa da cattay
- 5 — yaşı körgeñin aytar, caman bergenin aytar
— yaşıdıñ dosı köp bolur, camandıñ qası köp bolur
— camanğa er kim sirpaş eter, belâdı özine yoldas eter
— yürüsi camandı it gâbar, olturusı camandı nesi tapar
— tawar toymay köp kiter, caman toymay öpke eter

* M. OSMANOV, Nogayskoje nareçije (Petersburg, Ak. Nauk 1883) adlı eserden alındı.

- 10 — argımağ yaralsa yowurar, alasa qaralsa yowurar
 — şabğan at arganın bilmes, caman adam qaraganın bilmes
 — yaǵsı-minen söyleseñ lâl-i cevher tøkülür, caman-minen söyleseñ atañ anañ sögülür
 — yaǵsı-minen söyleseñ balğa seker katqanday, caman-minen söyleseñ itke süyek atqanday
 — yaǵsı berseñ de dos, bermeseñ de; caman berseñ dos, bermeseñ qas
- 15 — eki caman dos bolmas, eki yaǵsı qas bolmas
 — köp köp sıylama camandı, sıylasañ da camandı, caman sıylaw bilmes, yaǵsı künlew bilmes
 — eki camandan yaǵsı tūsa teñi bolmas, eki yaǵsıdan caman tūsa emi bolmas
 — atası yaǵsıdñ ūlna kız ber, anası yaǵsıdan ūlna kız al
 — at alsañ bas-minen tūs al, qatın alsañ köz-minen qas al
- 20 — yaǵsı qatın malğa asu, caman qatın erge aşu
 — qatını yaǵsıdı el sıylar, ta'ati yaǵsıdı yar sıylar
 — yaǵsı qatın kündüz bayram keşe toy, caman qatın kündüz fikir, keşe oy¹
 — beşesi caman yaǵsı as işmes, ūlı caman callı at minmes
 — bilmey alma ceriñdi, camanğa deme siriñdi, ekinçiley tapmassıñ ewwel şıqqan tōriñdi
- 25 — at yaǵsısı tezden belgili, qatın yaǵsısı közden belgili, yigit yaǵsısı sözden belgili, kız yaǵsısı kılıktan belgili, dirvis asawından, bay yasawından
 — sayan salğan boza işer, sal baylağan su keşer, eki camanğa başkossañ itlik-minen kün keşer
 — köp şeynep az yutsañ tüyülmessiñ, köp oylap az söyleseñ ceñil-messiñ
 — emen ağaştñ eyilgeni sınğanı, atadñ ūldñ aytқан sözden tayğanı ölgeni
 — çaylağ uşmas yassı taw, yaǵsılarınñ sözi saw, camandıñ öz basna tili caw
- 30 — eski sözden ne fayda esitken-minen körgendi epin tawup ayt-masa, eki közden ne fayda, yaǵsıminen camandı körgenley ayırıp almasa.

¹ Bundan sonrakiler OSMANOV'da olan sırayı takip etmemektedir.

Türkiye Türkçesiyle

- 1 — Erkeğin (bilgi) hazinesi eski söz (hürmetli sözler, Atasözleri),
erkeğin ışığı iki göz.
— İyinin yüzü güneş, fenanın yüzü gön gibi olur.
— İyinin yabancılığı yok, fenanın yakınlığı yok.
— İyi (insan) yabancı olsa da kendi (yakını) gibi, fena (insan) kendi
yakını olsa da yabancı gibi.
- 5 — İyi insan gördüğünü, fena insan verdiğini söyler.
— İyi insanın dostu çok olur, kötü insanın kasdi (kini) çok olur.
— Bir kimse fena adama sırrını açarsa belâyı üzerine alır.
— Yürüyüşü fena olanı it kapar, oturması fena olana unutkanlık
(gevşeklik, gamsızlık) gelir.
— Davarın (hayvan sürüsü) karnı doymazsa (yem arayarak) çok
uzaklara gider, fena insanın karnı doymazsa (aç gözlülükle)
öfkelenir.
- 10 — İyi at eyerlenirse koşar, adî at bakılırsa koşar.
— Koşan at yorulduğunu bilmez, fena adam bakmasını bilmez.
— İyi insanla konuşursan lâl u gevher dökülür, fena insanla konuşur-
san anan baban söğülür.
— İyi insanla konuşursan bala şeker katmış gibidir, fena insanla
konuşursan köpeğe kemik atmış gibidir.
— İyi insan versen de vermesen de (dost) olur, fena insan versen
dost (olur) vermesen kin tutar.
- 15 — İki fena insan dost olmaz, iki iyi insan biribirine kin tutmaz.
— Fena insana fazla saygı gösterme. Fena insana saygı göstersen
de saygıdan anlamaz, iyi insan ise haset bilmez.
— İki fenadan iyi (yavru) doğsa eşi olmaz, iki iyiden fena (yavru)
doğsa terbiye etmenin çaresi olmaz.
— Babası iyi olan (kimsenin) oğluna kız ver, anası iyi olan (kim-
seden) oğluna kız al.
— At alırsan baş ile renk al, kadın alırsan göz ile kaş al.
- 20 — İyi kadın mala bereket, fena kadın erkeğe dargın.
— Karısı iyi olana herkes hürmet eder, saygısı iyi olana sevgilisi
hürmet eder.
- 22 — İyi kadın gündüz bayram, gece düğün; fena kadın gündüz düşün-
ce(li), gece dalgın (olur).

- Karısı fena (olan) iyi çorba içmez, oğlu fena (olan) yeleli ata binmez.
- Yerini bilmeden alma, fena (insana) sırrını söyleme, çıktığın yüksek mevki bir daha bulamazsın.
- 25 — Atın iyisi süratinden, kadının iyisi gözünden, yiğidin iyisi sözünden, kızın iyisi kılığından, derviş yemek yemesinden, zengin yaşamasından (gün görmesinden) belli olur.
- Gölgecik kuran boza içer, sal bağlayan ırmağı geçer, iki fena (adam) ile iş görenin itlikle (fenalıkla) günü geçer.
- Çok çeyneyip az yutsan tıkanmazsın, çok düşünüp az söyleyen yenilmezsin.
- Meşe ağacının eğilmesi kırılması (na), babanın oğlunun sözünden çıkması ölümü(ne sebep) olur.
- Düz dağda çaylak uçmaz, iyi insanların sözü emin, fena insanların dili kendi başına düşman.
- 30 — İbretli sözün ne faydası var, duyduğu ile gördüğünü (münasib) zamanını bulup söylemezse; iki gözün ne faydası var, iyi ile kötüyü görünce ayırt edemezse.

Açıklamalar

Metinde bellibaşlı şu fonetik olaylar görülmektedir: vokallerde önseste $e \sim i$; umumiyetle t-, k- sabittir, bazı hallerde ancak $k > g$ -; Yine önseste diğer Kıpçak lehcelerinin de umumî bir hususiyeti olmak üzere $y > c$ -'dir; $\ç > \ş$, $\ş > s$, ses değişimleri ise, sözcüğün her durumunda ön-, iç- ve soneslerde de ortaya çıkar. Morfoloji bakımından, özellikle konsonlardan sonra genitif *-diñ* (*-niñ* yerine), akkuzatif *-dı* (*-nu, -ni* yerine), datif her yerde *-ka, -ga*; *-ğan, -kan* geçmiş zaman partisipi olarak kullanılmaktadır. Diğer hususlar için Atasözlerinin sırasına göre verilmiş olan notlara bkz. ²

1. *ğazna* 'hazine', f. خزینه
2. *tüs* 'renk, yüzün rengi (ifadesi), *kön* 'gön, deri'. *-diñ* < *-niñ* gen. bkz 3, 6, 18.
3. *cat* 'yat, yabancı'. *özlik* < *öz* 'kendi' *öz-lik* 'kendi gibi, samimiyet'.

² Metinde geçen *w* sesleri tonsuz *v* dir, *u*'ya müsavidir, vokalle karışmaması için bu ses tercih edildi.

4. *öz-dey* 'kendi gibi', *cat-tay* 'yabancı gibi', *-dey*, *-tay* edat < *teg* 'gibi'.
5. *yaḥsı* 'iyi (adam)', *caman* 'fena (adam)'
6. *köp* 'çok' bkz 14, 16. *kaş kin* 'ar. 'kasd' قصد
7. *sir* ar. سر 'sırr' bkz 24. *paş* 'faş', ar. فاش
8. *yürüs* 'yürüyüş', *caman-dı* 'yamani' akk.; bkz 21 *yaḥsı-dı* 'yahşı-yı= iyiyi; 24 *ceriñ-di* 'yerin-i', *siriñ-di* 'sırrımı' iyel. 2. ş. ve akk. 30 *körgeñ-di* 'göreni'; *gap-* 'kap-'; *olturus* (oturuş) 'oturma'; *nesi* ar. نسي 'unutma'.
9. *toy-may* 'doymadan'; bkz 24 *bilmey* 'bilmeden'; *-may* menfi gerundif, < *-ma-yu*; *öpke* 'öfke'.
10. *arğımak* 'bir cins asil at, güzelliğiyle meşhur'. *yaral-* 'techiz edil-'; *yowur-*'koş-' < *yoğur-*; *alasa* 'beygir, iğdiş edilmiş at', *karal-* 'bakıl-'.
11. *şap-* 'koş-' < *çap-*; *şaban* < *şapkan* 'koşan'. partis.
12. *-minen* 'ile' < *bilen*, *birlen*, bkz 13, 19, 26, 30.
13. *süyek* 'kemik';
14. *kaş* bkz 6,
15. bk. 3,5,6
16. *sıyla-* 'saygı göster-, ikram et-' bkz 21; *sıylaw* 'saygı, hürmet' aynı tabandan isim; *künlew* 'haset'.
17. *em* 'ilâç, çare'.
20. *asu* 'fayda' < uyg. *asığ* burada 'bereket, aşu 'küis, hiddet' < *açıv* < *açığ*.
23. *beşe* 'hanım, birinci kadın, büyük hanım' < *biyçe. cal* 'yele' > *yal*.
24. *ekinçiley* 'ikinci defa'; < *ikiñci-leyü. tap-* 'bul-'; bkz 30 *tawup* > *tabıp* ger.; *tör* 'evin en yukarı, büyüklere ve misalfirlere ait yeri'.
25. *dirviş* 'derviş'; *asaw* 'yemek yeme', < *aş-a-ğu. yasaw* 'yaşama, hayat sürme' < *yaş-a-ğu*.
26. *sayan* 'çadır, gölgelik' < *sayaban* f. سایه بان; *baskos-* 'beraber ol-, beraber iş gör-' < *baş koş-*
27. *şeyne-* 'çiğne-'; *tüyül-* 'tikan-'.
28. *emen* 'meşe'.
29. *caw* 'yağı, düşman'.
30. *ep* 'ip, usul, munasip yer ve zaman'; bkz Rdl. *öp* (Alt. Tel. Çağ. Osm.) aynı manalarda ve 'muvafakat'; Krş. *ipsiz sapsız, öp, ip*'in diğer lehçelerde de daha ziyade bir ekle beraber kullanılışı tercih edilir.

körgeñley 'gördüğü gibi' < *kör-gen-le-yü, -layu, -leyü* 'gibi' edatı yerine kullanılan bir ektir.